

FENOMENE DIALECTALE PURTATE DE PĂSTORII TRANSILVĂNENI ÎN ZONE DE IERNATIC DUNĂRENE

DIALECTAL FEATURES TRANSPORTED BY TRANSYLVANIAN
SHEPHERDS TO DANUBIAN WINTERING ZONES

(Abstract)

Dialectologists have always paid attention to the spread of dialectal phenomena, and the issue has been better understood to the extent that linguistic data have been connected to the history, the geography, or the social and economic life of some community. Within the Romanian linguistic space, transhumance has been one of the most important causes of transporting the dialectal particularities of one region to another zone, with different linguistic specifics.

This study aims to shed light on a number of dialectal features transported by Transylvanian shepherds from their native places, to their wintering places, close to the Danube river, to some villages in southern Oltenia and Wallachia, in particular. Most of them are phonetic, however, lexical and morpho-syntactical aspects occupy an important place too. In many cases, the route that these phenomena followed is still visible, because the Danubian regions under scrutiny have remained rather isolated within the larger area of the south-eastern Daco-Romanian dialects.

Keywords: linguistic contact, contact dialects, dialectal islands, interferences.

1. S-a remarcat de multă vreme caracterul unitar al limbii române vorbite. În lucrarea de față, ne propunem să evidențiem rolul jucat de transhumață, mai ales de cea practică de crescătorii de oi din Mărginimea Sibiului, în transmiterea și perpetuarea faptelor de limbă. Dorim să reliefăm contribuția păstoritului transhumant în migrarea unor particularități dialectale și în păstrarea relativei apropieri dintre variantele teritoriale ale dacoromânei,

contribuție subliniată deja de dialectologi (Petrișor 1978: 19) și fundamentală nu numai pentru dacoromână, ci pentru română în ansamblu.

Modul în care se răspândesc fenomenele lingvistice – fie ele pronunțări specifice unei zone, morfeme, cuvinte, sensuri, construcții sintactice – s-a aflat în atenția cercetătorilor chiar înainte de apariția metodei geografiei lingvistice și, implicit, a dialectologiei, însă aceasta a reușit să clarifice, mai cu seamă prin intermediul hărților lingvistice, aspectele concrete ale acestui proces. Datorită bogăției materialului dialectal cules și cartografiat de dialectologii români, pot fi observate noi aspecte și subliniate trăsăturile caracteristice. Pe hărțile atlaselor, se pot remarca și eventualele suprapuneri de fenomene, substituirii de termeni, influențe reciproce etc. Revărsarea, infiltrarea ori migrația la distanță sunt realizările sale „clasice”, iar ele pot fi completate de subtipurii rezultate din combinarea celor dintâi. Prezența unor fenomene similare în localități aflate la distanță unele de altele nu înseamnă neapărat că acestea au fost transplantate din una dintre ele, fenomenele putând avea origine comună, dar când este vorba de fenomene corelate cu altele și specifice unui anumit domeniu de activitate, dominant într-unul din puncte, atunci, firește, coincidența fortuită poate fi pusă sub semnul întrebării.

În spațiul românesc de etnogeneză, un rol esențial în transmiterea fenomenelor lingvistice l-a avut, așa cum au subliniat mulți învățați (Constantinescu-Mircești 1976; Petrișor 1991 ș.a.), una din cele două ocupații de bază ale strămoșilor noștri, păstoritul, care, alături de agricultură (v. Pușcariu 1940), a fost practicat din cele mai vechi timpuri. Dovada cea mai puternică o constituie terminologia specifică, în cea mai mare parte alcătuită, în afara formațiilor românești, din cuvinte de substrat ori de origine latină (v. Petrișor 1978: 19; Brâncuș 1983). De fapt, nu creșterea oilor în sine este foarte importantă, ci pendularea turmelor între pășunile înalte din Carpați și Balcani, în timpul verii, și locurile joase de la câmpie ori din luncile râurilor și mai ales a Dunării, în perioada rece a anului, așadar păstoritul transhumant. Și alte popoare romanice cunosc acest tip de păstorit (francezii, catalanii, printre ele), dar amploarea acestuia un a atins-o, probabil, pe cea din arealul românesc. Aceasta a făcut posibil ca populațiile balcanice (de exemplu, albanezii) să-i perceapă pe români prin prisma acestei ocupații, *cioban* devenind un etnonim folosit alături de *vlah* pentru a-i desemna. Așadar, în abordarea elementelor de dinamică dialectală se impune, în cazul românei mai mult decât în cazul altor limbi, evidențierea locului ocupat de transhumanță.

2. Păstoritul transhumant a fost posibil în primul rând datorită configurației reliefului, așezat în trepte, cu munți nu foarte înalți, cu multe locuri propice pășunatului, cu numeroase drumuri, trecători și pasuri, cu depresiuni, „țări”, și dealuri, unde se putea practica agricultura de sprijin (legume, fructe, cereale, nutreț), și, în sfârșit, cu câmpii și lunci generoase, toate acestea asigurând și varietatea climatică necesară. Un alt factor favorizant a fost cel istoric, tipul societății arhaice și al feudalismului românesc timpuriu, un feudalism de

obște, în exprimarea prof. M. Petrișor, permanenta legătură între provinciile românești, dar și dependența o lungă perioadă de timp de Imperiul otoman, mare consumator de carne de oaie. Carnea și produsele lactate constituiau o parte importantă a tributului plătit Porții. În sudul Olteniei și al Munteniei se mai păstrează amintirea vechiului „drum al untului”, care ducea la Giurgiu și, mai departe, peste Dunăre, la Rusciuk și Istanbul.

Este bine cunoscută importanța păstoritului la aromâni, în toate formele sale: nomad, seminomad și local, fapt care a favorizat perceperea românilor, cum aminteam deja, ca o categorie profesională, alături de cea de „cărăvănari” ai Balcanilor. La nord de Dunăre, de-a lungul Carpaților, s-au dezvoltat, ca și la sud de fluviu, numeroase centre pastorale, două din cele mai importante fiind Țara Bârsei (mai ales cele șapte sate românești, cunoscute în prezent ca Săcele), cu extensie spre Subcarpații Munteniei (Rucăr, Câmpulung Muscel) și cei de curbură, iar apoi, mai departe spre sudul Moldovei, Basarabia, Câmpia Română și Dobrogea, și Mărginimea Sibiului (unde se remarcă localitățile Jina, Orlat, Poiana Sibiului), cu spațiu de vârtic mai generos și cu deschidere mai ales spre Câmpia Transilvaniei, Câmpia Tisei, Câmpia Banatului, Subcarpații Olteniei și Lunca Dunării. Drumurile transumanței au fost cartografiate în perioada interbelică de Th. Capidan, iar hărțile atlaselor dialectale le confirmă și le detaliază întrucâtva.

Numele sub care au fost percepuți crescătorii de oi din cele două zone sunt diferite: *mocani* sau *bârsani*, pentru cei dintâi, și *țuțuieni*, *mărgineni* sau *ungureni*, pentru ceilalți. Nu trebuie uitat însă că sub numele de *ungureni* au fost desemnați în regiunile extracarpatice transilvănenii, în general, și, în special, cei stabiliți aici. Nu pare credibil că mocanii și țuțuienii și-au împărțit, prin acorduri formale, „sferele de influență” ale iernaticului, pentru că pentru vârtic nu se pune problema, iar, în numeroase cazuri, hărțile lingvistice indică o unitate terminologică remarcabilă a celor două centre, firească, de altminteri. Totuși, de multe ori, natura spațiului învecinat, căile de comunicație, relațiile cu autoritățile au determinat o împărțire a arealului și, în consecință, o diferențiere lingvistică (v., de exemplu, h. 255 **Noatenă** din ALRM II s.n., vol. I: *noatenă* ocupă jumătatea de vest, mai intens romanizată, iar *cârlană*, susceptibil din substrat, acoperă partea estică a dacoromânei).

Centrul din Țara Bârsei pare mai puternic în ceea ce privește practicarea transumanței, și este, probabil, mai vechi, gândindu-ne și la posibila origine autohtonă a radicalului *bâr-*, devenit interjecție de mănare-chemare a oilor, dar putând fi inițial corespondentul traco-dac al latinescului *ovis* (Petrișor 1978: 19). În plus, aromânii îi denumesc pe dacoromâni și cu termenul *mucan*, ceea ce arată că cele două ramuri ale românității aveau contacte și prin intermediul păstorilor (v. Saramandu 2003). Din contră, centrul din Mărginime, posibil mai nou, avea condiții locale mai propice atât pentru vârtic, cât și pentru tomnatic și iernatic, ceea ce reducea oarecum amploarea transumanței. Totuși, numele de *țuțuien* este atestat în Dobrogea, tot așa cum sarica este numită

lângă Dunăre, în pct. 978 (Rastu, Dolj) și 998 (Izlaz, Teleorman) ale NALR Olt., *cojoc bârsănesc*, respectiv *cojoc mocănesc*. Trebuie spus că locuitorii celorlalte provincii românești, și nu numai ei, nu aveau la dispoziție prea multe elemente pentru a face deosebirea dintre un reprezentant al Mărginimii și unul din Țara Bârsei, existând, în general, la aceștia, similitudini de tipologie umană, port și limbă.

3. Într-o serie de lucrări și articole (Celac 2007; Petrișor 1978, 1991), au fost descrise unele particularități lingvistice purtate de-a lungul drumurilor transhumantei de mocanii bârsani, precum: *preducea*, *crintă*, *bólnav*, palatalizarea labialelor, prezența lui *u* final, cu precizarea că ultimele două se pot datora și unguenilor din Mărginime. Din aceste studii reiese, în mare măsură, dispersia fenomenelor lingvistice datorate păstorilor transilvăneni mai ales în partea de est și de sud-est a teritoriului dacoromân. Oarecum în continuarea acestei cercetări, ne propunem în rândurile de față să urmărim contribuția păstorilor din Mărginime la răspândirea unor fapte de limbă, la purtarea acestora înspre și dinspre locurile de iernatic, mai cu seamă în cele din preajma Dunării oltene și din sud-vestul Munteniei, Oltul, Jiul, Oltețul fiind căi naturale care au favorizat coborârea turmelor la Dunăre, de-a lungul lor înșirându-se și multe particularități transilvănene. Demersul este îngreunat de faptul că, în multe privințe, graiurile din sudul Transilvaniei au aceleași trăsături cu graiurile muntenești, făcând parte din marea arie a graiurilor sudice. Totuși, ele cunosc și fenomene caracteristice, precum: existența vocalelor *e* și *o* deschise, palatalizarea dentalelor, a labialelor, existența lui *u* final, mai mult ca perfectul perifrastic ș.a. (v. *Tratat*, Petrișor, curs). Anumiți termeni păstorești întâlniți în Mărginime puteau să aparțină, la un moment dat, numai acestei zone, de unde s-au răspândit, iar alții puteau fi generali sau răspândiți încă din vechime.

Pe de altă parte, este cunoscut că unele localități din sudul Olteniei și din sud-vestul Munteniei au fost colonizate de păstori transilvăneni (v. E. Gamillscheg, *Aluniș*)¹, iar prezența unor toponime, precum Borăscu – vârful și lac în Munții Godeanu, numele vechi al satului Boroșteni din comuna Peștișani, Gorj (Brâncuș 2007: 104) și sat din sudul județului Gorj, comuna natală a autorului acestor rânduri – ori Murgași, derivat de la termenul pastoral *murgă*, pentru un sat din nord-estul județului Dolj și pentru un vârful din Balcani, nu face decât să confirme că zona avută în vedere s-a aflat pe căile transhumantei. În plus, legende locale amintesc de originea pătoarească a unor localități din

¹ V. și informațiile referitoare la comuna Măceșul-de-Sus, situată lângă pct. ALR 872, Măceșul de Jos, oferite de G. I. Lahovari, în *Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, s.v. Astfel, localnicii sunt crescători de oi, iar biserica a fost ctitorită în 1825 de Neagoe Ciobanu și de Năstase Chintescu. În apropiere se află o gârlă, o baltă și o comună Nedeia. Nu departe, comuna Orlea poarta același nume cu un munte din Dâmbovița și înrudit cu al Orlatului din Mărginimea Sibiului.

această arie, cum se întâmplă în satul Saiele (< *saia* ‘adăpost pentru vite’) din Teleorman (pct. 780 ALRR MD), unde un informator arată că „niște ciobani ar fi făcut un adăpost pentru oi”.

4. Ne rețin atenția, pentru zona Mărginimii, considerată *aria-bază*, în special localitățile Poiana Sibiului (pct. 130 ALR/407 ALRR. *Sinteză*) și Aciliu (pct. 129 ALR/408 ALRR. *Sinteză*), sat al comunei Săliște, ambele din județul Sibiu, dar ele nu pot fi privite izolat, ci în corelație cu alte puncte de anchetă vecine. În sudul Olteniei, *aria dunăreană*, interesante pentru cercetarea de față sunt, în primul rând, localitățile Măceșul de Jos (pct. 872 ALR/981 ALRR. *Sinteză*), din județul Dolj, Orlea (pct. 885 ALR/996 ALRR. *Sinteză*) și Izbiceni (pct. 886 ALR/997 ALRR. *Sinteză*), ambele din județul Olt, dar se pot include, de asemenea, unele puncte din sudul județului Teleorman, ca Saiele ori Zimnicea (pct. 899 ALR/810 ALRR. *Sinteză*). Similitudini cu fenomenele întâlnite în aria dunăreană și în aria-bază se întâlnesc, izolat sau formând microarii, în nord-estul județului Vâlcea, între cursurile mijlocii ale Mureșului și Oltului, în sud-vestul Transilvaniei (Ținutul Pădurenilor, Hațeg), ca și în Banat (mai ales în sudul și estul acestei provincii) și în partea sudică a Crișanei. Nu trebuie uitate prelungirile sud-dunărene din Valea Timocului (v. Nestorescu, Petrișor).

Sud-vestul Olteniei reprezintă o arie aparte în ansamblul graiurilor sudice, în special datorită „originalității” palatalizării labialelor.

5. Fenomenele dialectale din aria dunăreană, care pot fi considerate ca fiind purtate de ungureni, nu sunt foarte numeroase. Legat de aceasta, trebuie să ținem cont că de aproape un secol transhumanța nu se mai practică înspre aceste zone decât în mică măsură și că straturile lingvistice aparținând unui aport de populație transilvăneană s-au estompat în timp, formele datorate acesteia, suprapuse, eventual, unor straturi lingvistice anterioare, fiind înlocuite, la rândul lor, de unele mai răspândite în zonele învecinate. Totuși, pot fi interpretate ca purtate următoarele:

Străgheată/străgheață, cunoscut atât în Mărginime, cât și în Țara Bârsei, este răspândit pe axa N-E (zona nordică a Carpaților Orientali) – S-V (Câmpia Banatului, Dunăre). La fel, *ciopor/cioporel* și alte derivate, care, însă, nu e dat în Țara Bârsei. *A băga cioban* sau *pieptenuși* (de pieptenat lâna) se cunosc într-o arie mai restrânsă, care începe din Hațeg, incluzând pct. 872.

Foarte importantă este concordanța denumirii unui anumit tip de creștătură în urechea oii: *țanc*, pentru *cociorvă*, se găsește doar în pct. 872, iar *țancuș*, doar în 130. Termenul, polisemantic, are mai ales semnificația de ‘băț cu care se măsoară laptele...’.

Postrungă, general oltenesc pentru *strungăreață*, dar întâlnit și pe malul muntenesc al Oltului și în sudul Banatului, e purtat în sens invers, el apărând, la nord de Carpați, doar în pct. NALR 407, 408 (*păstrungă*), 425 (*postrungă*), într-o arie în care predomină *strungă*.

Crintă, de origine bulgărească și cunoscut în Mărginime, pare să fie purtat de mocani pe o axă orientată din estul Transilvaniei și Carpații Orientali spre

Bărăgan și Dobrogea, așadar el nu apare în sudul Olteniei și al Munteniei, nefiind purtat de ungureni. În aceeași situație se află *preducea*, tot termen bulgăresc, a cărui răspândire începe din Țara Bârsei și ajunge în Dobrogea.

6. În concluzie, se pot face următoarele constatări:

Rolul major al transilvănenilor în asigurarea unității limbii române în ansamblu și al dacoromânei, în special, este evident, iar transhumația se înscrie între factorii majori.

Locurile de văratic și de iernatic au reprezentat zone de întâlnire și de schimb lingvistic și cultural.

Putem identifica o axă N-E – S-V, din Țara Dornelor până la Dunăre, de pendulare a păstorilor din Mărginime.

Unii termeni păstoraști pot să se datoreze, în arii marginale ori izolate, fenomenului de conservatorism, dacă sunt vechi. Alții au existat odinioară și în zonele avute în vedere, dar s-au pierdut sau au fost înlocuiți.

Se observă, încă o dată cum dialectologia, geografia lingvistică acordă un sprijin extrem de important pentru clarificarea și confirmarea unor particularități ale istoriei și civilizației unui popor.

De asemenea, este evidentă imposibilitatea de a discuta faptele dialectale, în absența abordării inter- și transdisciplinare: geografico-istorico-sociologico-psihologico-etnologică.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș, Gr., 1955, „Cercetări asupra unui grai de tranziție”, *Revista Universității C. I. Parhon*, Seria științelor sociale, nr. 2–3, p. 197–206.
- Brâncuș, Grigore, 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Brâncuș, Grigore, 2007, *Studii de istorie a limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Celac, Alina, 2007, *Terminologia păstoritului în graiurile dacoromâne sudice*, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București.
- Constantinescu-Mircești, C., 1976, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII–XIX*, București, Editura Academiei Române.
- Densusianu, Ov., 1968, *Păstoritul la popoarele romanice*, în *Opere*, vol. I, București, p. 185–213.
- Dragomir, N., 1926, „Din trecutul oierilor Mărgineni din Săliște și din comunele din jur”, în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, p. 195–249.
- Iancu, Victor, 1975, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara, Editura Facla.
- Ioniță, I., 1989, „Etimologia cuvântului *mocan* și implicațiile lui etimologice”, *Studii și cercetări lingvistice*, XL, nr. 5, p. 477–487.

- Lahovari, George Ioan, 2011, *Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, București, Socec, 1901, ediție anastatică, Iași, Tipografia Moldova.
- Meteș, Ștefan, 1977, *Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII-XX (Cercetări de demografie istorică)*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Petrișor, Marin, 1962, „Graiuri mixte și graiuri de tranziție. Cu privire la un grai mixt din nord-nord-vestul Olteniei”, *Limba română*, XI, nr.1, p. 87–94.
- Petrișor, Marin, 1978, „Pastoral Terminology in Romanian”, *Analele Universității din Craiova. Științe Filologice*, anul VI, p. 19–28.
- Petrișor, Marin, 1991, „Transhumanța păstorilor ardeleni oglindită în hărțile graiurilor”, *Analele Științifice ale Universității „Ovidius”*. Secțiunea Filologie, II, Constanța, p. 122–134.
- Petrișor, Marin, 1994, *Graiuri dacoromâne în contact*, Constanța, Tipografia Universității „Ovidius”.
- Popescu-Sireteanu, I., 1980, *Contribuții la cercetarea terminologiei păstorești în limba română*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Rusu, Grigore, 1983, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Sala, Marius, 1957, „Din terminologia pastorală românească: rom. *vătui, cârlan, noaten*”, *Studii și cercetări lingvistice*, VIII, nr. 1, p. 77–83.
- Saramandu, Nicolae, 2003, „Arom., megl. *mucân* ‘dacoromân’. Câteva aspecte etnolingvistice”, *Studii aromâne și meglenoromâne*, p. 37–42.
- Șandru, D., 1946, *Mocanii în Dobrogea*, București, Imprimeria Națională.
- Șandru, D., F. Brânzeu, 1931–1932, „Printre ciobanii din Jina”, în *Grai și suflet*, V, p. 300–350.
- Șandru, D., F. Brânzeu, 1933–1934, „Printre ciobanii din Jina”, în *Grai și suflet*, VI, p. 193–247.
- Teaha, T., 2005, *Cuvinte latinești moștenite în graiurile românești actuale*, București, Editura Academiei Române.
- Vuia, R., 1964, *Tipuri de păstorit la români*, București, Editura Academiei Române.

SIGLE

- ALRR. *Sinteză*, I: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de elaborare: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela-Mariana Morcov, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005.
- ALRR MD I: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1996.

- ALRR MD V: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, de Teofil Teaha (coordonator), Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, vol. V, București, Editura Academiei Române, 2007.
- ALRR.–Trans., I: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1992.
- DGS: Maria Marin (coord.), Ion Ionică, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, *Dicționarul graurilor dacoromâne sudice*, vol. I–III, București, Editura Academiei Române, 2009–2011.
- Tratat*: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul românesc”, 1984.

Cosmin CĂPRIOARĂ
Universitatea „Ovidius” din Constanța